

Paweł Kowalski

Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa

E-mail: pawel.kowalski@ispan.waw.pl

ORCID: 0000-0001-6459-2621

<https://doi.org/10.18778/8220-635-7.15>

POLSKIE I SŁOWEŃSKIE DERYWATY RZECZOWNIKOWE O ZNACZENIU HIERARCHICZNOŚCI (WYBRANE PROBLEMY OPISU)

1. Wstęp

Jakiś czas temu Bożena Ostromięcka-Frączak pisała, że polscy słoweniści:

mają jeszcze wiele do zrobienia, brakuje bowiem wielu opracowań dotyczących języka słoweńskiego, brakuje wydanej w języku polskim gramatyki opisowej i historycznej języka słoweńskiego, historii języka, a także innych opracowań dotyczących istotnych zagadnień słowenistycznych (Ostromięcka-Frączak, 2007, s. 5).

Trafną analizę współczesnej sytuacji badań słoweńszczyzny w językoznawstwie polskim można rozszerzyć o polsko-słoweńskie konfrontatywne badania słowotwórcze. Dorobek ten nie jest duży, na tle słowiańskim jawi się skromnie, a wiele tematów pozostaje niezbadanych¹. Stan taki zachęca do podjęcia słowotwórczych badań konfrontatywnych tych języków. Porównanie polszczyzny i słoweńszczyzny wydaje się ponadto interesujące również dlatego, że w literaturze językoznawczej nie ma powszechnej zgody, co do ich bliskości, podobieństwa (por. Mańczak, 1992; Walczak, 1998).

Podjmując jakiś problem z zakresu językoznawstwa (w tym słowotwórstwa) konfrontatywnego, uświadamiamy sobie istniejące różnice nie tylko w samym materiale językowym, ale zwłaszcza w opisie tego materiału (w ujęciach metodologicznych, w stosowanej terminologii). Kategoryzowanie i klasyfikowanie określonych treści jest zazwyczaj kwestią umowną, konwencją naukową, przyjętą na potrzeby badań,

¹ Porównanie polskiego i słoweńskiego materiału różnych płaszczyzn językowych (również na szerszym tle słowiańskim) można znaleźć m.in. w pracach: Bednarska, 2010; Będkowska-Kopczyk, 2011; Kowalski, 2018; Kryzia, 2005; Ostromięcka-Frączak, 2002; Sokołowski, 2000; Stefan, 2016; Tokarz, 1999; Wtorkowska, 2016; Zatorska, 2013.

która różnicuje opisy językoznawcze. Jednym z przykładów są polskie i słoweńskie opisy derywatów rzeczownikowych, które w szerokiej perspektywie można przypisać semantycznej kategorii hierarchiczności. W niniejszym tekście chciałbym szkicowo zarysować wstępne i wybrane problemy opisu słowotwórczego tej kategorii w polsko-słoweńskiej perspektywie badawczej. Obydwa języki dysponują różnymi środkami wyrażania hierarchiczności na różnych poziomach językowych. W tym miejscu interesuje mnie ogólna charakterystyka kategorii oraz wstępne sformalizowanie słowotwórcze jej znaczeń. Ze względu na skromne ramy artykułu ograniczam się do porównania wybranych wykładników prepozycyjnych (prefiksów, prefiksoidów, członów złożen)² przy wyrażaniu znaczeń opozycji nadrzędność–podrzędność, która stanowi jedną z opozycji omawianej kategorii. Na tym etapie porównywany materiał językowy pełni przede wszystkim funkcję egzemplifikacyjną, objaśniającą poruszaną problematykę, nie ma na celu szczegółowej konfrontacji.

2. O znaczeniach hierarchiczności w wybranych polskich i słoweńskich słownikach

Przegląd polskich i słoweńskich słowników z pojęciami ujętymi w formie haseł słownikowych *hierarchia*, *hierarchizacja*, *hierarchiczność* i in. pozwala wskazać wspólne dla obydwu języków, powtarzające się treści (zob. m.in. *Słownik słoweńskiego języka literackiego* (dalej SSKJ), *Słownik języka polskiego* PWN (dalej SJP PWN)). SSKJ podaje przy hasle *hierarhija* następującą definicję: „razvrstitev po položaju, funkcijah, pomembnosti”, wraz z przykładami użycia: „hierarhija v politiki, vojski / hierarhija jezikov; hierarhija vrednot / razporediti po hierarhiji”. W *Encyklopedii języka słoweńskiego* brakuje haseł z terminami *hierarchia*, *hierarchizacja* lub *hierarchiczność*. Pojawiają się natomiast dwa warianty przymiotnikowe, określające

² Odmienność klasyfikacji materiału językowego w słowotwórstwie jest kwestią złożoną, zwłaszcza w przypadku porównywania dwóch lub więcej języków. Przy opisie konieczne jest uwzględnienie dotychczasowych tradycji, teorii i metod opisu (por. np. w kontekście dzielenia derywatów na transpozycyjne, mutacyjne i modyfikacyjne Nagórko, 2004). Przypisanie derywatów słoweńskich typu *eksminister* do klasy derywatów prostych (formacji prefiksalnych), zaś np. w *Gramatyce współczesnego języka polskiego* (dalej GWJP) do derywatów złożonych przy opisie konfrontatywnym wymaga rozstrzygnięć metodologicznych, nie jest jednak skomplikowane. Ma istotne znaczenie przy wyodrębnianiu subkategorii słowotwórczych, czyli zbiorów derywatów, do których wyróżnienia służy kryterium obciążenia funkcjonalnego formantu (w tym wypadku istotna jest więc technika derywacyjna, mechanizm derywacyjny) (por. Baltova & Siatkowski, 1993). Trudniejsze do rozwiązania pozostają różnice w zaliczaniu ich do odpowiednich kategorii słowotwórczych i semantycznych.

nadrzędny człon rzeczownikowy. *Hierarhična razporejenost* rozumiana jest jako „zaporedje tvarinskih prvin besedila po pomembnosti, npr. od najbolj k najmanj pomembnemu, od osrednjega k obrobnemu, od težkega k lažjemu (in seveda narobe)”, a także *hierarhizacijska določitev* z definicją „inačenje (modifikacija) pomenske podstave povedi (enostavčne ali povedi stavčja) glede na to, ali njeni udeleženci (in povedje) zavzemajo skladenjsko bolj ali manj ugledna in razvidna mesta” (Toporišič, 2000, s. 56).

W *Słowniku języka polskiego* pod redakcją Witolda Doroszewskiego (dalej SJPD) hierarchia ma dwa znaczenia: 1. „ustopniowany układ jakichś elementów, w szczególności stanowisk politycznych, urzędniczych, wojskowych, kościelnych, społecznych itp. na zasadzie podporządkowania i wzajemnej zależności niższych stanowisk, funkcji od wyższych”, oraz 2. z klasyfikatorem przestarzały: dziś tylko o przedstawicielach władzy kościelnej „grupa ludzi rządzących sprawujących władzę” (SJPD, b.d.). W SJP PWN znaleźć można cztery hasła odnoszące się do pojęcia *hierarchia* (*hierarchia* i derywaty *hierarchiczność*, *hierarchiczny* i *hierarchizować*). Hasło podstawowe *hierarchia* jest powieleniem definicji z SJPD. Pozostałe hasła treściowo odsyłają do leksemu głównego *hierarchia*. Hierarchiczny to oparty na zasadzie hierarchii, hierarchiczność od hierarchiczny, zaś derywat czasownikowy hierarchizować tłumaczony jest jako „podporządkowywać zasadzie hierarchii” (SJP PWN, b.d.). W internetowym słowniku polszczyzny PWN przy hasle *hierarchia* podobnie jak w przypadku SJPD podane są dwa znaczenia 1. „układ elementów jakiejś struktury uporządkowany od najwyższych do najniższych według określonego kryterium” i 2. „Grupa ludzi sprawujących władzę” (SJP PWN, b.d.).

Powyżej przedstawione w formie skrótowej polskie i słoweńskie źródła leksyko-graficzne pokazują wspólną nić treściową pojęcia hierarchii, którą jest uporządkowanie elementów od najwyższych do najniższych według pewnych, ustalonych kryteriów, rozmieszczenie struktury elementów i ich klasyfikacja ze względu na jakieś przyjęte kryteria. Przewija się stopniowalny (gradualny) charakter hierarchiczności.

3. Problemy opisu hierarchiczności w polskiej i słoweńskiej literaturze językoznawczej

W opisach słoweńskich derywatów rzeczownikowych ze znaczeniem hierarchiczności wyróżnia się kilka, mocno zróżnicowanych semantycznie klas, którym przypisane jest ogólne znaczenie hierarchiczności (słoweń. *hierarhizacija*). Są to: wyższość–niższość (*višje–nižje*), którą można odnieść tematycznie i zakresowo do

kilku klas semantycznych wyróżnianych w *Gramatyce współczesnego języka polskiego* (dalej GWJP): nadrzędność–podrzędność, znaczenie wielkości przekraczającej normę lub małości poniżej normy i dodatkowość zjawiska; przeciwieństwo (*nasprotnost*), w GWJP klasy: przeciwieństwo cechy i przeciwstawienie; hierarchizacja w czasie (*hierarhizacija v času*), w GWJP jedynie wcześniejszość i powtórność zjawiska; hierarchizacja w przestrzeni (*hierarhizacija v prostoru*), derywaty słoweńskie tej klasy, typu mednapis ‘vmesni napis’, medpomnilnik ‘vmesni pomnilnik’, odpowiadają w GWJP derywatom od wyrażen przyimkowych, typu przedmieście, przypiecek i in. (GWJP, 1984; Kern, 2017; Vidovič Muha, 1988, 2011; Voršič, 2013). Inwentarz środków słotwórczych każdej z klasy stanowi ograniczony zbiór jednostek. Klasą najliczniejszą pod tym względem jest klasa pierwsza (*višje–nižje*), licząca około 10 formantów słotwórczych³. Te same klasy, poza klasą pierwszą (nadrzędność–podrzędność), przypisywane są również derywatom przymiotnikowym, przy czym w przypadku znaczeń przymiotników wydzielana jest dodatkowa klasa intensyfikacji, wzmacniania cechy, własności charakteryzowanego członu (*krepitev lastnosti*).

W polskich pracach słotwórczych jednostki typu arcybiskup, nadkonduktor, superintendent, podcentrala, podzespół zaliczane są do grupy wyrażającej znaczenie nadrzędność–podrzędność; hiperkrytycyzm, hiperinflacja, nadczynność, nadkomplet, podciśnienie, podziarno do znaczeń wielkości przekraczającej normę lub małość poniżej normy; nieprzyjaciół, nieład, antypowieść, antypapież do grupy ze znaczeniem przeciwieństwa cechy. Znaczenie hierarchiczne w takich derywatach nie jest eksponowane, nie wchodzi do zasobu metajęzyka, który stosują autorzy GWJP. W pracach słoweńskich znaczenia hierarchiczności obejmują szersze spektrum derywatów.

Hierarchiczność jako jedną z subkategorii wymienia Viara Maldjewa w 9 tomie *Gramatyki konfrontatywnej bułgarsko-polskiej* (dalej GKBP). Badaczka podaje przykłady rzeczownikowe i przymiotnikowe, m.in. nadinspektor, superwizja, podcentrala, podgrupa, ponadpaństwowy, czyli takie, którym w GWJP przypisana jest klasa nadrzędność–podrzędność. W ramach kategorii relacji, fundowanej na predykatkach relacyjnych, badaczka wymienia kilka subkategorii: przestrzenną (R-spat) nadbudowa, nawierzchnia, podokiennik; czasową (R-temp) międzywojnie, przedbieg, prehistoria, pramatka, postkomunizm. Derywaty typu pseudouczony, quasi-definicja przypisuje relacji ‘pozorne podobieństwo’, antypowieść, antysztuka –

³ Ines Voršič wymienia dla tej klasy następujące formanty: *epi-, hiper-, meta-, nad-, pod-, sub-, super-, trans-, re-, retro-*. Przynajmniej dla dwóch ostatnich formantów *re-* i *retro-* o ogólnych znaczeniach *re-* ‘ponowny’ i *retro-* ‘przeszły / w przeszłość / wstecz’ wydaje się bardziej odpowiednia słoweńska klasa hierarchia w czasie, por. *retromoda* ‘przeszła moda’, *repopulacija* ‘ponowne zaludnienie’.

relacji ‘niezgodności’; kontrrewolucja, przeciwnatarcie – relacji ‘przeciwstawienie’ (Maldjewa, 2009).

Nieco bardziej szczegółowe spojrzenie na poszczególne subkategorie w polskim słownictwie oraz podział znaczeń wyrażających hierarchiczność w literaturze słownictwowej pokazuje duże skomplikowanie semantyczne takich derywatów. Pozwala jednocześnie stwierdzić, że wyodrębnione w GKBP subkategorie odpowiadają niemal wszystkim klasom derywatów słoweńskich, którym przypisywane jest znaczenie hierarchiczności. Na potrzeby porównania (badań konfrontatywnych) obydwu języków (a ściślej systemów słowotwórczych) w przypadku wyrażania znaczeń hierarchiczności wydaje się zasadne przyjąć za punkt wyjściowy szeroką perspektywę kategorii relacji, która umożliwia opis uwzględniający różnorodne derywaty i środki słowotwórcze.

Dotychczasowe rozważania pozwalają już na kilka spostrzeżeń uogólniających. Wydaje się, że jądro słowotwórczej kategorii hierarchiczność może stanowić opozycja określana jako wyższość–niższość związana ze znaczeniami nadrzędności–podrzędności. Chodzi tutaj o takie derywaty, jak arcymistrz, nadinspektor, nadkonduktor, superagent, a więc mające cechę [+ Human], oraz derywaty superfilm, supermeczek, czyli o cesze [- Human]. W pewnym stopniu potwierdzają to słownikowe definicje leksemów z tego zbioru, por. nadinspektor ‘w niektórych państwach: stopień oficerski w policji wyższy od inspektora’; arcymistrz ‘ktoś, kto jest niedościgniony w jakiejś dziedzinie’ i ‘najwyższy tytuł przyznawany w szachach sportowych; też: ‘szachista mający ten tytuł’; superintendent ‘duchowny protestancki będący zwierzchnikiem duchowieństwa określonego terytorium’ i ‘intendent naczelny – przełożony działu gospodarczego jakiejś instytucji’. Do tego zbioru wydaje się konieczne włączenie także takich derywatów, które wyrażają większość/mniejszość, por. pol. podzespół ‘zespół mniejszy podporządkowany większemu’, podziarno ‘ziarno o wymiarach mniejszych niż norma’. Znaczenie hierarchiczności współwystępuje w nich ze znaczeniem intensywności. Peryferie kategorii stanowią natomiast relacje, w których hierarchiczność łączona jest z takimi znaczeniami (relacjami), jak czas (np. eksmoż ‘bivši mož’, eksminister ‘bivši minister’, poddiplomant ‘kasnejši diplomant’), przestrzeń (np. mednapis ‘vmesni napis’, medobrok ‘vmesni obrok’, przeciwstawność/przeciwieństwo (np. antiheroj ‘nasprotni heroj’, antiestetika ‘nasprotna estetika’), podobieństwo, pseudopodobieństwo i in. W klasach, które można sytuować poza centrum omawianej kategorii, na peryferiach, hierarchiczność nie jest postrzegana prototypowo, jako ‘coś wyższego/niższego’. Rozumiana jest jako uporządkowanie elementów według różnych parametrów.

Powszechnie znany jest fakt, że kategorie, niekiedy być może pozornie, wskazują bliskie, w wielu przypadkach niemal tożsame, przynajmniej w pewnym zakresie, środki

formalne (identyczność sprowadza się do formy, różnice uwidaczniają się w znaczeniu). Elementy, które obsługują słotwórczą kategorię hierarchiczności, to m.in. pol. mega, nad, pod, super, ultra, słówen. nad, pod, vele⁴. Niektóre problemy przy interpretacji derywatów zaliczanych do klasy jednostek wyrażających znaczenie hierarchiczne wynikają więc z bliskości takich jednostek z derywatami, które mogą być włączane także do innych kategorii słotwórczych. Takie ogólne znaczenia, jak np. większość/mniejszość korespondują ze słotwórczymi kategoriami deminutywności, augmentatywności, intensywności (stopnia). Wszystkie one opierają się na akcie porównania⁵.

Pobieżne porównanie zbiorów formantów kategorii hierarchiczności i intensywności w literaturze językoznawczej pozwala stwierdzić, że nie ma słotwórczych wykładników prepozycyjnych (prefiksów, prefiksoidów, członów złożeń) wyrażających znaczenia hierarchiczności, które nie byłyby formalnie tożsame z wykładnikami kategorii intensywności, przy czym kategoria intensywności jest kategorią szerszą. Zjawisko to traktowane jako homonimia formantów wraz z bliskością znaczeń wyrażanych przez obie kategorie nasuwa możliwość opisu środków słotwórczych w kontekście dżokeryzacji słotwórczej w takim rozumieniu, w jakim przedstawia dżokeryzację w płaszczyźnie leksykalnej Barbara Kryżan Stanojević (por. np. Kryżan Stanojević, 2008, 2010). Zagadnienie to w tym miejscu jedynie sygnalizuję, wykracza ono bowiem poza ograniczone ramy niniejszej pracy.

4. Derywaty o znaczeniu hierarchiczności w użyciu

Rozpatrując wykładniki słotwórcze kategorii hierarchiczności, trzeba dodać, że odrębnym problemem są zjawiska sytuowane w płaszczyźnie pragmatyki⁶, które nie wchodzą do wewnątrzjęzykowego opisu kategorii. Interpretacja derywatów wymaga uwzględnienia aktu komunikacji, kontekstu, w którym jednostki

⁴ Abstrahuję w tym miejscu od rozstrzygania o statusie tych elementów. Przypisywanie ich w tym wypadku do klasy prefiksów, prefiksoidów czy elementów złożeń nie jest relewantne. Warto też dodać, że część tych elementów funkcjonuje jako wyrazy, a niekiedy nawet jako jednostki o specyficznej funkcji słów-dżokerów (por. Kryżan-Stanojević, 2008, 2010)

⁵ O różnym rozumieniu np. kategorii deminutywności w słotwórstwie słowiańskim zob. Stramlić Breznik, 2015.

⁶ Różnica między semantyką a pragmatyką może być schematycznie przedstawiona jako różnica między narzędziami działań językowych i działaniami na tych narzędziach (por. Bogusławski, 2008; Kaproń-Charzyńska, 2014). Tutaj warto nadmienić, że w słotwórstwie ujmowanym kognitywnie (kognitywno-dyskursywna perspektywa słotwórcza) zostaje zniesiona opozycja semantyka-pragmatyka (por. np. Waszakowa, 2017).

są używane. Ujęcie to oparte na kontekstualizmie pokazuje, że przy wyrażanych znaczeniach hierarchiczności można wysunąć hipotezę o podstawowym (mocnym) i pochodnym (wtórnym, słabym) znaczeniu hierarchiczności derywatów w użyciu. Przyjrzyjmy się kilku przykładom w szerszym kontekście językowym⁷:

Futbol jak w soczewce skupia wszystkie problemy hiperkapitalizmu i jest dowodem, że przyływ jednak nie podnosi wszystkich łódek. Superkluby robią interesy z superagentami, niemal cała władza poszła w ich ręce, to oni dyktowali warunki, to im w największym stopniu zależy na ciągłym ruchu w interesie.

Ministerstwo Finansów ogłosiło rekrutację na podatkowych agentów: praca w języku angielskim, wyjazdy zagraniczne, negocjacje z podatnikami. Zagadnienie omijania płacenia podatków i cen transferowych mają mieć w małym palcu. W opisie stanowiska sam dyrektor generalny ministerstwa zastrzega, że warunki pracy będą trudne, bo to stanowisko zagrożone korupcją [...] Jak mogłaby wyglądać praca polskich superagentów podatkowych? Warto przytoczyć historię Jamesa Bonda świata finansów, jak nazywany jest Rene Bruehlhart 44-letni prawnik ze Szwajcarii. Zaczynał jako gliniarz i szef nowej służby – wywiadu podatkowego w Szwajcarii.

O mocnym znaczeniu hierarchicznym w derywacie możemy mówić wtedy, gdy jest ono wysuwane na pierwszy plan, np. superagent to agent, który w hierarchii (relacji) wszystkich agentów stoi wyżej, podejmuje się spraw (w tym wypadku „robi interesy” z superklubami, ściga trudne sprawy podatkowe), którymi nie zajmują się zwykli agenci. Nie jest tutaj wyrażane znaczenie atrybutywne, lecz szeregujące, ustupniowanie elementów⁸. Superklub to taki klub, który w hierarchii klubów (uporządkowanie na osi pionowej) stoi wyżej niż zwykły klub/zwykłe kluby. Podobnie też por. arcymistrz, ekstraklasa (w odróżnieniu od pierwszej klasy rozgrywkowej, drugiej klasy rozgrywkowej itp.). Znaczenie hierarchiczne słabe występuje natomiast wtedy, gdy hierarchiczność nie jest wyrażana jako znaczenie prymarne, lecz jest znaczeniem wtórnym:

Zarówno ONZ, jak i FAO ignorują fakt, że dzisiejszy system prowadzi do nadprodukcji żywności, która nikomu nie jest dostarczana.

Nadprodukcja to zjawisko, z którym mamy do czynienia, kiedy przedsiębiorstwo produkuje zbyt dużo lub robi to wcześniej, niż wynikałoby z zapotrzebowania klientów lub potrzeb następnego procesu.

⁷ Wszystkie przytoczone fragmenty tekstów pochodzą z kwerendy internetowej przy użyciu wyszukiwarki Google.

⁸ Kategoria intensywności różni się od kategorii hierarchiczności opartej na predykatkach relacyjnych tym, że konstytuowana jest na bazie predykatu dodanego, który nie konstytuuje morfemicznej struktury semantycznej derywatu i nie jest implikowany przez jej nadrzędny składnik, którym jest pojęcie wyrażone tematem, lecz jest do niego przyłączany na zasadzie atrybucji (Maldjiewa, 2009).

Prymarnym znaczeniem jest w tym wypadku znaczenie intensywności ‘wzmózonej produkcji’ (produkcja + intensywność), podobnie jak w przykładzie pierwszym hiperkapitalizm to ‘wzmózony kapitalizm’ (kapitalizm + intensywność). To kontekst pozwala przypisać mocne i słabe znaczenie, stoją one poza znaczeniami wewnętrznymi, wynikającymi z samej struktury derywatów.

W obrębie wyróżnianej klasy możliwe jest również ukazanie relacji o charakterze gradacyjnym, przedstawienie niektórych relacji między derywatami w zależności od formantu słowotwórczego, por. endemia, epidemia, pandemia. Tego typu relacje gradacyjne są często spotykane w słownictwie specjalistycznym. Wydaje się, że w przypadku polszczyzny i słoweńszczyzny takie relacje wyrażane są powszechniej leksykalnie, a więc sytuowane poza tradycyjnie ujmowanym słowotwórstwem.

5. Hierarchiczność jako kategoria słowotwórcza

Prezentowane do tej pory rozważania pozwalają zaproponować wstępną charakterystykę ogólnej, złożonej wewnętrznie kategorii słowotwórczej hierarchiczności. Kategoria ta jest oparta na kryteriach porządkujących, stopniowalnych, skalarnych. Językowe elementy, które wchodzą w jej zakres, przekazują przede wszystkim treści ze względu na określone uporządkowanie w obrębie pewnej struktury. Elementy te pozostają między sobą w różnych relacjach, zależnych od rozpatrywanych klas. Derywaty wchodzące do zasobu tej kategorii opierają się na akcie porównania.

Bardzo ogólna parafraza słowotwórcza derywatów wyrażających relację hierarchiczną nadrzędność–podrzędność opiera się na podstawowych elementach znaczeniowych członów opozycji, co obrazują m.in. znaczenia słownikowe takich leksemów, jak: pol. nadrzędny ‘stojący wyżej w jakiejś hierarchii’, podrzędny ‘zajmujący w stosunku do innych mniej ważne miejsce’, por. też ‘stojący niżej w jakiejś hierarchii’, słoweń. nadrediti ‘narediti, da ima kdo v odnosu višji, vodilen položaj’, nadrejen; podrediti ‘narediti, da ima kdo nižji, odvisen položaj’, ‘narediti, da je kaj v odnosu do česa drugega’, podrejen. Parafraza słowotwórcza znaczeń tej klasy w ujęciu przybiera postać ‘ktoś/coś, co jest wyżej/niżej, wyższe/niższe, nadrzędne/podrzędne + wyrażenie o treści predykatywnej lub argumentowej wyrażonej w temacie’, por. np. pol. nadinspektor, subkategoria, podgrupa; słoweń. nadjogi, podgeslo, podnarečje. Zbiór aktywnych prepozycyjnych środków słowotwórczych w klasie centralnej (wyższość–niższość) kategorii hierarchiczności w języku polskim przedstawia się następująco: *arcy-, epi-, extra-, hiper-, mega-, nad-, pan-, pod-, prze-, sub-, super-, ultra-*. Zbiór słoweński jest podobny: *epi-, ekstra-, hiper-, mega-, nad-, pan-, pod-, sub-, super-, trans-, ultra-, vele-*.

Przytoczone zbiory wymagają kilku słów komentarza. Nie są one zamknięte. Pominięcie w części słoweńskiej takich elementów, jak *re-*, *retro-*, *meta-* wynika z ich znaczenia, nie jest bowiem możliwe przypisanie im treści wyrażających wyższość–niższość. Podobnie w części polskiej nieuwzględniony został człon *trans-*, który znalazł się w części słoweńskiej. W polszczyźnie człon ten do struktury złożeń wnosi znaczenie ‘przez, poprzez, poza, za, z drugiej strony’. W języku słoweńskim obok wymienionych znaczeń człon ten może także wnosić znaczenie ‘nad’.

6. Zakończenie

Ogólny i skrótowy zarys problematyki opisu kategorii hierarchiczności w polsko-słoweńskiej perspektywie pozwala wysunąć kilka wniosków. Uwzględnienie jako punkt wyjściowy treści pozwala objąć zasięgiem szerokie spektrum zjawisk językowych, a także wyodrębnić dodatkowe wykładniki słowotwórcze, które wyrażają treści tej kategorii w obydwu językach. Zbiory tych wykładników, mimo dużego podobieństwa, nie są identyczne, różnice mają charakter jakościowy i ilościowy. Znaczenia klasyfikowane jako hierarchiczne (zwłaszcza w słoweńskiej literaturze językoznawczej) są bliskie znaczeniom innych kategorii opartych na relacjach porównania⁹.

BIBLIOGRAFIA

- Baltova, J., & Siatkowski, J. (1993). Koncepcja opisu słowotwórstwa w konfrontatywnej gramatyce bułgarsko-polskiej. W V. Koseska-Toszeva & M. Korytkowska (Red.), *Studia gramatyczne bułgarsko-polskie: T. 5–6. Konfrontacja językowa: Słowotwórstwo: Wybrane kategorie semantyczne* (ss. 11–27). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Bednarska, K. (2010). Rośliny w słoweńskiej, czeskiej i polskiej frazeologii. *Acta Universitatis Lodzensis: Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców*, 17, 205–212.
- Będkowska-Kopczyk, A. (2011). Emotions as causes of human behavior in Polish and Slovene. W M. Grygiel & L. A. Janda (Red.), *Slavic linguistics in a cognitive framework* (ss. 251–270). Peter Lang.

⁹ W pracy wykorzystano z infrastruktury badawczej CLARIN-PL <http://clarin-pl.eu>.

- Bogusławski, A. (2008). *Semantyka, pragmatyka. Leksykografa głos demarkacyjny*. Wydawnictwo „Takt”.
- Doroszewski, W. (Red.). (b.d.). *Słownik języka polskiego* [SJPD]. <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/lista>
- Grochowski, M., Karolak, S., & Topolińska, Z. (1984). *Gramatyka współczesnego języka polskiego: Składnia* [GWJP]. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kaproń-Charzyńska, I. (2014). *Pragmatyczne aspekty słotwórstwa: Funkcja ekspresywna i poetycka*. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Kern, B. (2017). *Stopenjsko besedotvorje: Na primeru glagolov čutnega zaznavanja*. Založba ZRC. <https://doi.org/10.3986/9789610504191>
- Kowalski, P. (2018). Uniwerbizacja w polskiej i słoweńskiej terminologii językoznawczej. W A. Šehović (Red.), *Univerbacija/Univerbizacija u slavenskim jezicima* (ss. 235–247). Slavistički komitet.
- Kryzia, W. (2005). *Polskie i słoweńskie predykaty modalne o znaczeniu 'chcieć', 'móc', 'musieć', 'powinien' na poszerzonym tle słowiańskim*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Śląskiego.
- Kryżan-Stanojević, B. (2008). Formal and semantic characterization of joker words. *Studia Kognitywne*, 2008(8), 189–210.
- Kryżan-Stanojević, B. (2010). Synonim – pojęcie zapomniane: O dzokeryzacji współczesnego języka. *Slavia Meridionalis*, 10, 169–183. <https://doi.org/10.11649/sm.2010.013>
- Maldjiewa, V. (2009). *Gramatyka Konfrontatywna bułgarsko-polska* [GKBP]: T. 9. *Słotwórstwo*. Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Mańczak, W. (1992). *De la prehistorie des peuples indo-europeens*. Uniwersytet Jagielloński.
- Nagórko, A. (2004). Ujęcie funkcji formantów słotwórczych w pracach językoznawczych XX wieku. W A. Лукашанец (Red.), *Проблемы тэорыі і гісторыі славянскага слоўаўтварэння* (ss. 32–38). ВТАА „Права і эканоміка”.
- Ostromecka-Frączak, B. (2002). Kontynuanty prasłowiańskich prefiksów czasownikowych *vy- i *iz- w językach słowiańskich. W H. Popowska-Taborska, Z. Rudnik-Karwatowa, J. Rusek, & J. Siatkowski (Red.), *Z polskich studiów sławistycznych* (ss. 167–173). Komitet Słowianoznawstwa.
- Ostromecka-Frączak, B. (2007). *Słoweńska leksykografia*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Slovar slovenskega knjinega jezika* [SSKJ]. (b.d.). Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>
- Słownik języka polskiego PWN* [SJP PWN]. (b.d.). <https://sjp.pwn.pl/>
- Sokołowski, J. (2000). *Słowiańskie derywaty imienne z przyimkiem negacji w podstawie słotwórczej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Stefan, A. (2016). *Struktury posesywne i partytywne w języku polskim i słoweńskim*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

- Stramljič Breznik, I. (Red.). (2015). *Manjšalnice v slovanskih jeziki oblika in vloga*. Filozofska fakulteta.
- Tokarz, E. (1999). *Pułapki leksykalne: Słownik aproksymatów polsko-słoweńskich*. Wydawnictwo „Śląsk”.
- Toporišič, J. (2000). *Enciklopedija slovenskega jezika*. Obzorja.
- Vidovič Muha, A. (1988). *Skladenjsko besedotvorje*. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete; Partizanska knjiga.
- Vidovič Muha, A. (2011). *Skladenjsko besedotvorje*. Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Voršič, I. (2013). *Sistemska in nesistemska leksikalna tvorba v novejšem besedju slovenskega jezika* [Niepublikowana rozprawa doktorska]. Filozofska fakulteta.
- Walczak, B. (1998). Stosunki pokrewieństwa języków słowiańskich w ujęciu Witolda Mańczaka. W M. Grabska (Red.), *Współzależność języków słowiańskich: Aspekt lingwistyczny i glottodydaktyczny* (ss. 98–109). Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Waszakowa, K. (2017). *Kognitywno-komunikacyjne aspekty słowotwórstwa: Wybrane zagadnienia opisu derywacji w języku polskim*. Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Wtorkowska, M. (2016). Typologia wypowiedzi w ujęciu polskim i słoweńskim. *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego*, 2016(62), 203–213.
- Zatorska, A. (2013). *Polskie i słoweńskie predykaty kausalne z parafrazą przymiotnikową*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. <https://doi.org/10.18778/7525-883-7>

Polskie i słoweńskie derywaty rzeczownikowe o znaczeniu hierarchiczności (wybrane problemy opisu)

Abstrakt

Celem artykułu jest charakterystyka kategorii słowotwórczej *hierarchiczność* oraz porównanie polskich i słoweńskich derywatów rzeczownikowych wyrażających wspólne znaczenia tej kategorii. Punktem wyjściowym jest więc kategoria słowotwórcza stanowiąca realizację ogólnej kategorii semantycznej *hierarchiczność*. Chodzi przede wszystkim o pokazanie wybranych problemów gramatyzacji wybranego pola semantycznego w języku polskim i języku słoweńskim.

Słowa kluczowe: język polski; język słoweński; słowotwórstwo; kategoria semantyczna; hierarchiczność; derywaty

Polish and Slovene Noun Derivatives with the Meaning 'hierarchy' (Selected Issues of Description)

Abstract

The aim of this article is to characterise the word-formation category of “hierarchy” and to compare Polish and Slovene noun derivatives expressing the common meanings of this category. The starting point is therefore the word-formation category which constitutes the implementation of the general semantic category “hierarchy”. The study focuses on selected issues of grammatisation of this semantic field in Polish and Slovene.

Keywords: Polish language; Slovene language; word-formation; semantic category; hierarchy; derivatives